

Pædagogikhistorikeren Olaf Carlsen (1899-1956)

En biografisk skitse

Af Børge Riis Larsen

Indledning

I 1979 fejrede Københavns universitet sit 500-års jubilæum. I den forbindelse blev der udsendt et stort bogværk om dettes historie. Faget *pædagogik* er behandlet af *Sven Erik Nordenbo* i en større artikel¹. I afsnittet *Pædagogikken etableres som fag* læser vi, at Det filosofiske Fakultet i 1955 besluttede at kalde dr.phil. *Knud Grue-Sørensen* (1904-92) til professor i faget. Nordenbo overvejer derefter, om andre kunne have været kommet på tale, hvis professoratet var blevet opslået. Den eneste anden person, som Nordenbo mener, kunne komme i betragtning til professoratet, var *Olaf Carlsen*; og i en fodnote nævner han, at en samlet vurdering af Carlsens pædagogikhistoriske arbejder ville være en rimelig opgave.

I mine egne studier over naturvidenskabsundervisningens idé- og realitetshistorie er jeg adskillige gange stødt på arbejder af Carlsen. I dette lille essay vil jeg give en biografisk skitse af personen; en behandling af hans pædagogiske arbejder kommer ved en senere lejlighed.

Litteraturen om Olaf Carlsen er ikke stor. Da han ikke fik en dansk kandidatgrad, findes han ikke optaget i *Magisterstaten* eller tilsvarende akademiske stater. Han findes heller ikke biograferet i noget dansk leksikon – heller ikke i *Dansk biografisk Leksikon*. Man leder også forgæves efter hans navn i *Kraks Blå Bog*.

Men som soraner er hans biografi – som andre soraneres – kort angivet i soranerbiografier². Herudover kan enkelte biografiske oplysninger findes i *Soraner-Bladet*³. En mindre biografi med et portrætfoto findes i bind IV af *Dansk Skole-Stat* fra 1934⁴. Olaf Carlsen fungerede i en periode som direktør for *Forsikrings-Akts. Idun, Aarhus*. I den forbindelse har han indleveret en levnedsbetegnelse til brug for *Dansk Forsikringsstat*. Denne levnedsbetegnelse er også trykt⁵. Herudover har han selv skrevet lidt om sin forfattervirksomhed i et årsskrift fra *Skanderborg private Realskole*⁶.

Carlsen blev to gange interviewet i *Aarhus Amtstidende*. Det første interview kom i forbindelse med hans 50-års fødselsdag⁷. Det andet var en julesamtale⁸ i forbindelse med udgivelsen bogen *Skola och undervisning i Sverige och andra länder*⁹, som Carlsen var bidragsyder til. I begge interviews giver Carlsen en række selvbiografiske oplysninger til intervieweren.

Olaf Carlsen fotograferet i begyndelsen af 1930'erne. Billedet er venligst udlånt af fru Grete Carlsen.

I anledning af Carlsens død bragte Soraner-Bladet dels en nekrolog¹⁰ og dels et uddrag af den tale, pastor Johannes Johansen holdt ved begravelsen¹¹.

Året efter bragte *Dansk pædagogisk Tidsskrift* en mindre mindeartikel af Gunnar Thiele¹².

En lidt større omtale af Carlsen og hans arbejder skyldes som nævnt Sven Erik Nordenbo, og dette arbejde skal her omtales lidt nærmere. Nordenbo nævner, at Carlsen havde erhvervet en doktorgrad ved Bruxelles' universitet på afhandlingen *Der Einfluss des älteren Realismus auf das gelehrte Schulwesen in Dänemark* i 1931; og han fremhæver desuden enkelte af Carlsens andre arbejder. Han skriver tillige, at Carlsen holdt nogle forelæsninger ved universitetet i Århus i foråret 1944, men »muligvis på grund af visse politiske forhold« aldrig opnåede »en egentlig faglig anerkendelse«¹³. Nordenbo bringer tillige en lille historie frem. Da Grue-Sørensen var blevet udnævnt til professor, lykønskede Carlsen ham og udtrykte sin glæde over, at pædagogikken endelig havde fået en lærestol. Grue-Sørensen takkede Carlsen, fordi sidstnævnte jo selv kunne have været en nærliggende aspirant, hvis embedet var blevet opslået¹⁴.

I Poul Fatums 2-bindsværk om den pædagogiske tænknings historie¹⁵ er der i bd. 2 en gennemgang af 19 danskere, der har ydet bidrag til den hjemlige pædagogiks teori og praksis i 1800- og 1900-tallet¹⁶. Carlsen er ikke i blandt de 19.

I martsnummeret af Soraner-Bladet i 2000¹⁷ har jeg selv skrevet en lille artikel om Olaf Carlsen. Dette lille arbejde blev læst af tidligere biskop Johannes Johansen, som sendte mig nogle bemærkninger om *personen* Olaf Carlsen, som han havde haft

som lærer i Skanderborg. Jeg sendte disse bemærkninger videre til redaktøren for Soraner-Bladet, som trykte dem heri¹⁸.

Biografi

Olaf Martin Carlsen er født den 16. juni 1899 i Sorø som søn af malermester Martin Carlsen (død 1915) og Andrea Marie Hansen (død 1958). I ægteskabet var der i alt 4 børn, som ud over O. C. talte Emily Carlsen, Georg Louis Carlsen og Henry Carlsen. I 1910 blev O. C. optaget i 1. mellem (»I Klasse b«) på *Sorø Skole og Opdragelsesanstalt* (som i 1920 skiftede navn til *Sorø Akademis Skole*).

Efter at have gået de 4 år i mellemskolen og have bestået mellemskoleeksamen blev Carlsen optaget i samme skoles 1. g nysproglig i 1914.

Da Carlsen i skoleåret 1916-17 gik i 3. g, talte årgangen 23 elever fordelt med 8 ny- og 5 klassisksproglige samt 10 efter den matematisk-naturvidenskabelige retning. Ved studentereksamen i 1917 var Carlsen topscorer – ikke blot i klassen, men af hele årgangen – med et gennemsnit på 5,57¹⁹.

Efter studentereksamen studerede Carlsen historie ved Københavns universitet i årene 1917-20 uden at tage afsluttende eksamen. Men han bestod filosofikum og anvendte i en årrække den uofficielle titel cand. phil. Herefter studerede han historie og pædagogik ved universiteter i Tyskland, Belgien og Schweiz. Der har i hvert fald været tale om ca. et års ophold ved universitetet i Jena i 1922 eller 23. Senere har han opholdt sig et par måneder ved Pestalozzianum i Zürich i 1953 med det formål at lave forstudier til bøgerne om Pestalozzi og Danmark. I 1952 eller 54 har han opholdt sig en måned ved stiftsbiblioteket i Linköping²⁰.

Af studenterårgangen 1917 i Sorø fik langt de fleste en højere uddannelse²¹.

Olaf Carlsens ex libris er tegnet af fru Grete Carlsen, som også har lånt dette essays forfatter et originalt eksemplar. De fire hjørnefelter med de soranske motiver vidner om Sorø Akademis store betydning for Olaf Carlsen. Den latinske indskrift på kisten Thesaurus Culturae Levat kan til dansk oversættes med Kulturens skatkammer styrker/forfrisker. Dette ex libris er aftrykt i Soraner-Bladet 34 (1949) p. 52.

I årene 1920-23 havde Carlsen lærervikariater ved Rungsted Statsskole²², Sorø Akademis Skole²³ og Nysted Realskole. I årene 1923-39 var han lærer ved Taastrup Realskole²⁴ og derefter ved Skanderborg Realskole²⁵ til sin død i 1956 (den 1. april). I 1931 erhvervede han doktorgraden i Bruxelles.

Carlsen var gift med Yvonne Julie Marguerite Favresse Lodal (1909-37) og senere med Grete Gylding (f. 1922), der er uddannet lærer²⁶.

Den belgiske doktorgrad

Efter at være fyldt 30 år havde Carlsen – udover at have bestået filosofikum – ingen højere eksamen, idet historiestudierne ved universitetet ikke var blev afsluttet med nogen grad. Efter nogle år med studier i udlandet, et forfatterskab, der talte mange både store og små artikler, nogle bøger, en anmeldervirksomhed og ansættelse ved realskolen i Taastrup med reduceret timetal, har han undersøgt muligheden for at opnå en akademisk grad ved et udenlandsk universitet.

Når Carlsen valgte Belgien, var grunden ifølge et senere brev til Svend Ranulf²⁷, at hans daværende kone netop stammede fra Belgien. Ebbe Carlsen har meddelt mig, at Olaf Carlsens svigermoder var indfødt fransktalende bruxelloise, som havde været dansk gift med grosserer Kristian Lodal i København før 1. Verdenskrig. Hun havde senere taget ophold i sin fødeby, hvor Olaf Carlsen og hans hustru tilbragte flere somre i begyndelsen og midten af 1930'erne – primært i et sommerhus ved kankysten vest for Oostende²⁸.

Flere kilder angiver, at doktorgraden skulle være tildelt Carlsen fra *universitetet i Bruxelles*²⁹ ligesom Carlsen ofte senere er blevet tituleret *dr.phil*³⁰. Ingen af delene er helt korrekte.

Carlsens *doktorvater* var en professor *M. Trifounovitch, docteur en philosophie, docteur ès lettres, licencié ès sciences commerciales, etc.*, – ikke ved Bruxelles' universitet, men ved en privat institution med navnet *Université Philotechnique*.

Trifounovitch oplyste skriftligt Carlsen, at han kunne opnå (»beanspruchen«) et *Diplôme de Docteur en Philosophie et Lettres*. Carlsen havde tilsyneladende troet, at han kunne opnå sin grad på basis af nogle afhandlinger, han havde sendt til Belgien. Hvilke fremgår ikke, men det er nærliggende at tro, at der er tale om *Realistiske Strømninger I + II*. Trifounovitch havde præsenteret disse afhandlinger for fakultetet og bad som supplement om en afhandling forfattet på tysk, engelsk eller fransk på 30-35 sider og i 2 eksemplarer.

Korrespondancen mellem Carlsen og Trifounovitch fra og med juli 1931 er skrevet på brevpapir fra *The Peoples College, Kansas, MO., U. S. A.* Trifounovitch står her opført som *Representative for Europe and articulate professor*, og hans titler angives som *PH.D., LITT D. ETC.*

Men han blev ikke *dr.phil.* Den titel, han blev tildelt i midten af juli 1931, var *dr.phil. et lettres.* (min understegning). Carlsen anvendte selv senere første halvdel af titlen, som kunne forveksles med den danske filosofiske doktorgrad, hvad den altså ikke var.

Det er heller ikke præcist udtrykt, at graden er erhvervet ved Bruxelles' universitet. Der var i 1931 foruden det officielle universitet i byen også det private institut

Université Philotechnique. Og det er dette, der har tildelt ham graden.

Lad os herefter se lidt på institutionen Université Philotechnique og disputatsen.

Université Philotechnique

Der eksisterede ikke noget statsuniversitet i Bruxelles i 1931. Fra 1834 havde der eksisteret et frit universitet i byen: *Université libre de Bruxelles/Vrije universiteit Brussel*. Dette eksisterer stadig (nu som 2 universiteter). Et statsuniversitet blev først oprettet i 1968: *Katholieke Universiteit Brussel*³¹.

Men i 1931 var der altså et andet privat universitet; og det er det, der er tale om, når der på dette og senere tidspunkter tales om Bruxelles' universitet.

I Carlsens privatarkiv er der et 4 siders trykt *Avant-Propos* underskrevet af *Le Conseil Académique*. Heri bliver det indledningsvis slået fast, at *L'Université Philotechnique a été fondée 1er Mai 1902, elle compte donc actuellement plus 25 années d'existence*.

Siden oprettelsen har institutionen haft succes, og dets program er stort set udvidet hvert undervisningsår, så undervisningen nu omfattede *le cycle complet de toutes les facultés universitaires*.

De *diplôme académiques*, som man kunne

obtenir par fréquentation de nos cours et la voie du Jury Central ont absolument la même valeur que ceux qui sont délivrés par nos Universités nationales pour les différentes facultés de Candidature et de Doctorat en Philosophie et Lettres; en Philologie classique, romane ou germanique; en Droit; en Médecine et Pharmacie; en Sciences physiques et mathématiques; de Candidat Notaire et de Candidat Ingénieur.

I princippet var en studerende forpligtet til regelmæssigt at følge forelæsningserne *ou par écrit de l'Université Philotechnique* for til sidst at møde op til eksamen for at erhverve det relevante eksamensbevis.

Carlsen stilede mod en doktorgrad, og en sådan kunne erhverves indenfor mange områder:

en Droit; ès Lettres; ès Sciences naturelles; Sciences politiques et sociales; Sciences commerciales; Sciences économiques et financières; Sciences diplomatiques et consulaires; en Chirurgie dentaire; en Pharmacie; en Sciences médicales; en Sciences physiques et mathématiques; en Sciences chimiques; Ingénieur en Construction civile et Architecture; Ingénieur Mécanicien, Electricien; Ingénieur en Construction Automobile; Ingénieur Métallurgiste; Ingénieur en Brasserie, en Distillerie, en Sucrerie, en Sciences agronomiques.

Betingelsen for at indskrive sig med henblik på at erhverve doktorgraden var, at *Le Candidat ... a subi avec succès les premières épreuves et qui a obtenu une licence ou le diplôme d'Ingénieur*.

Jeg har i efteråret 1999 henvendt mig til *Bibliothèque Royale Albert 1er* for at ind-

hente oplysninger om Université Philotechnique. Et svarbrev³² gav kun ganske få informationer om denne uddannelsesinstitution. Det eneste skriftlige materiale, man kunne finde, var et *Catalogue général. Guide des Carrières* udgivet af *Institut Philotechnique* i 1940³³. Vi bemærker, at institutionens navn nu er ændret fra *Université* til *Institut*. Men ellers synes institutionen at være den samme som 9 år tidligere. Der blev således udbudt samme fagrække, hvilket fremgår af kataloget (14. udgave).

Det nævnte katalog, som jeg har modtaget en kopi af, indeholder ikke navne på *des professeurs de cet Institut*, men det fremgår, at instituttet i 1940 havde 2 adresser: Boulevard Maurice Lemonnier nr. 55 og Rue Anneessens nr. 7 i Bruxelles. Den sidste adresse stod også i byens første telefonbog fra 1933/34, mens de begge er opført i telefonbogen fra 1939/40.

Uddannelsesinstitutionen synes altså ikke at eksistere i dag, og jeg har forgæves søgt efter dens eventuelle arkiv.

Carlsen arbejder *Der Einfluss des älteren Realismus auf das gelehrte Schulwesen in Dänemark* er altså et tilsyneladende supplement til nogle andre skriftlige arbejder, som vi ikke helt ved, hvad er; men et kvalificeret gæt er naturligvis, er der er tale om det tidligere omtalte tobindsværk *Realistiske Strømninger*.

Der Einfluss... er skrevet på tysk og har et omfang på 44 maskinskrevne sider. De fleste litteraturhenvisninger heri er til danske værker.

Arbejdet er aldrig udkommet på tryk; men Carlsen har tilsyneladende efter at have modtaget sit doktordiplom forsøgt at få det udgivet. I hvert fald eksisterer det i to udgaver, af hvilke den sidste under forordet er dateret *Taastrup, im September 1931*. Titlen er nu ændret lidt til *Geschichte des Realismus im gelehrten Schulunterricht in Dänemark von der Reformation bis zum Anfang des 19. Jahrhunderts unter dem Einfluss des älteren Realismus*. Og i forhold til det oprindelige arbejde er den udvidet lidt, og der er tilføjet noter. Men heller ikke denne udgave er nogensinde udkommet på tryk.

Olaf Carlsen og Svend Ranulf

I 1943 skrev Olaf Carlsen 2 kronikker i *Aarhus Stiftstidende* om pædagogikkens stilling i Danmark. De bevirkede, at han fik en skriftlig henvendelse fra professor i filosofi ved Aarhus Universitet *Svend Ranulf* (1894-1953)³⁴. Denne henvendelse blev indledningen til et nærmere bekendtskab mellem de to, og det varede til Ranulfs død ti år senere.

Svend Ranulf stillede faktisk en universitetsansættelse i udsigt for Carlsen, og ved hans hjælp kom Carlsen til at afholde 2 forelæsninger ved universitetet i Århus; Ranulf kommenterede og kritiserede Carlsens produktion, anbefalede ham at skrive en dansk disputats og gav ham en skriftlig anbefaling til ministeriet om økonomisk støtte, så han kunne frigøres fra nogle af sine undervisningstimer og derved få tid til at skrive den. Desuden opfordrede han Carlsen til at opponere ved en pædagogisk disputats. Carlsen fik dog aldrig nogen universitetsansættelse og den disputats, som han fik skrevet, blev aldrig antaget til forsvaret.

Den 8. juni 1943 bragte *Aarhus Stiftstidende* den første kronik³⁵ med titlen *Pædagogiken og Universitetet*. Carlsens hovedtese heri var, at pædagogikken ikke på det

Svend Ranulf (1894-1953) var professor i filosofi ved Aarhus Universitet fra 1939-53. Billedet er venligst udlånt af Palle Lykke, Universitetshistorisk Udvalg ved Aarhus Universitet.

tidspunkt eksisterede som en anerkendt videnskab i Danmark³⁶. Faget var ikke repræsenteret ved landets to universiteter, og Carlsbergfondet støttede ikke udgivelsen af pædagogiske arbejder³⁷. I betragtning af, hvad der ellers blev ofret på skole- og undervisningsvæsnets områder, fandt Carlsen det i længden uholdbart, at faget ikke nød den støtte og havde den anseelse, så vi herhjemme kunne hævde os ved siden af de lande, der for længst havde anbragt pædagogikken ved deres universiteter »som et betydeligt Led i Aands- og Kulturlivet«.

Godt fire måneder senere – den 12. oktober – kom Carlsens anden kronik i samme avis. Den bærer titlen *Nordens eneste Pædagogik-Professor* og omhandler *Levin Christian Sander* (1756-1819). Carlsen viste her, at faget pædagogik herhjemme tidligere var blevet taget mere alvorligt end i 1943.

Kort tid efter offentliggørelsen af den sidste kronik modtog Carlsen et brev fra Svend Ranulf. På baggrund af kronikkerne havde han fået lyst til at orientere sig om Carlsens videnskabelige produktion og hans forhold i øvrigt. Ranulf forestillede sig, at Carlsen selv gerne ville opnå en stilling i pædagogik; han havde dels læst nogle af Carlsens skrifter og dels indhentet udtalelser fra »i forskellige Henseende mere sagkyndige« personer. Ranulf var opmærksom på, at Carlsens doktorgrad ikke var dansk, og at det ville være et stort skridt hen imod en lærestol i pædagogik at tage en sådan. Med Carlsens hidtidige produktion ville han »sikkert uden Vanskelighed« få dispensation, så han kunne disputere uden embedseksamen eller magisterkonferens. Ranulf påpegede, at *Alf Ross*³⁸ skrev en dansk disputats for at opnå en universi-

tetsansættelse, selv om han allerede havde en svensk doktorgrad, og at *Hartvig Frisch*³⁹ med samme formål for øje skrev en disputats, da han var ældre end Carlsen. Ranulf pointerede dog, at han ikke kunne love, at en dansk disputats ville føre til en universitetsansættelse; men blev den positivt bedømt, ville han selv foreslå det humanistiske fakultet ved Aarhus Universitet, at der blev oprettet en lærestol i pædagogik, »som da selvfølgelig ikke kan besættes med nogen anden end Dem«. Men, fremhævede han til slut, »uden en dansk Doktorgrad tror jeg ikke, at der er meget Haab«⁴⁰.

Af brevvekslingen mellem Carlsen og Ranulf er der i Arkivet for Svend Ranulf i Håndskriftssamlingen i Statsbiblioteket i Århus tilsyneladende kun bevaret tre breve fra Carlsen. Det er specielt for Ranulf, at majoriteten af breve ikke er bevaret som »breve«, men som bagsider til hans excerpater, udkast, noter etc⁴¹.

Carlsen var naturligvis både glad og også overrasket over henvendelsen samt over interessen for oprettelsen af en lærestol i pædagogik i forbindelse med sin person. Ganske vist fik han ofte henvendelser fra udlandet, hvor man undrede sig over, at han ikke var ansat ved et dansk universitet. I udlandet vidste man godt, at Carlsen ikke havde nogen dansk doktorgrad; men forstod ikke, at dette skulle være nogen hindring, »idet de kun bedømmer Sagen paa Grund af mine Præstationer«. Selv havde han ikke tidligere tænkt på, hvad hans studier og forskning inden for pædagogikken kunne føre til mere praktisk set, men arbejdet i skolen var ham aldrig nok. Nogen større stilling inden for skolevæsenet ville han ikke kunne få, da han ikke havde de nødvendige papirer. Privatskolen var den eneste skoleform, han kunne få lov at virke i. Han kom så ind på sine familiære forhold. I 1930 indgik han ægteskab. Hustruen var på mødrenes side af belgisk oprindelse, og »min Forbindelse med Familien i Belgien førte til, at jeg fik Dokortitlen dernede«. Han havde selv måttet betale 8000 kr. for at få sine bøger udgivet. I Taastrup havde han ikke fuldt timetal (og derfor heller ikke fuld løn), men i Skanderborg 36 ugentlige undervisningstimer. Han savnede adgang til de store biblioteker. Med den indskrænkede toggang var det ikke muligt for ham at drage nytte af Århus' nærhed; og det ville derfor ikke være let for ham at skrive en disputats for en dansk doktorgrad. Kom han en dag til Århus, ville han gerne drøfte denne sag med Ranulf⁴².

Ranulf udvirkede nu, at Det humanistiske Fakultet indbød ham til at afholde to gæsteforelæsninger ved universitetet i forårssemestret. Der blev herfor tilbudt et honorar på i alt 150 kr., og Carlsen kunne selv bestemme emnet for forelæsningerne inden for pædagogikkens og opdragelsens historie. Han kunne tillige fastsætte tidspunktet for afholdelsen, idet han dog skulle tage hensyn til, at der var et passende auditorium ledigt på Universitetet, og til at århusianske lærere i så stort et antal som muligt kunne få adgang til at høre forelæsningerne⁴³.

Carlsen havde så sendt Ranulf en række af sine litterære arbejder, som den sidste havde læst med stor interesse. Han havde tillige læst bogen om Molbech⁴⁴ og kendte »formentlig saaledes hele Deres Produktion, bortset fra spredte Tidsskriftsartikler«⁴⁵. Ranulf fremkom også med en kort kritik af Carlsens litterære arbejder, som han for størstedelens vedkommende karakteriserede som *detailundersøgelser uden syntese*; og han beskæftigede sig også med den disputats, som han opfordrede Carl-

sen til at skrive. Indledningsvis slog han her fast, at der ved besættelse af universitetsstillinger blev lagt vægt på, at ansøgerne kunne demonstrere kendskab til så mange forskellige områder som muligt indenfor faget. Derfor var hans forslag, at Carlsen som emne for sin disputats skulle vælge et område, som han hidtil ikke havde beskæftiget sig med. Men da det ville være forbundet med et stort arbejde at opdyrke et helt nyt område indenfor pædagogikken, foreslog han alternativt, at Carlsen kunne skrive tredje bind af *Realistiske Strømninger*⁴⁶. At det bebudede bind 3 ikke forelå, ville også blive opfattet som en mangel ved bedømmelsen af Carlsens litterære produktion. Skulle disputatsen blive til dette tredje bind, burde der indføres et afsnit om folkeskolen. Folkeskolen faldt ganske vist udenfor Carlsens interesseområde; men ved forslag om oprettelsen af en lærestol i pædagogik, ville det »være nødvendigt at hævde, at en saadan Lærestol er ønskelig ogsaa af Hensyn til Seminarernes Pædagogik = Undervisning«.

Herefter håbede Ranulf, at »ovenstaaende Bemærkninger maaske kan være Dem til Nytte ved Udarbejdelsen af en Disputats, og jeg haaber, at De ikke vil tage mig dem ilde op«⁴⁷.

Carlsen kunne i »i det væsentlige« dele de synspunkter, som Ranulf fremførte, men han havde en række kommentarer. Om *Realistiske Strømninger*, skrev han, var det hans opfattelse, at mange skolefolk og især ansatte i realskolen, ville have interesse i at læse en historisk redegørelse for den skoleform, de arbejdede i; men det skuffede ham, at der kun blev solgt et ringe antal eksemplarer. Han turde derfor ikke fortsætte værket. Han havde ellers håbet, at han via det indledende arbejde kunne få tilladelse til at disputere for doktorgraden med slutningsværket, som han allerede tidligere havde påbegyndt arkivstudier til⁴⁸.

Olaf Carlsen skrev så en ansøgning⁴⁹ til Undervisningsministeriet om »Støtte til fortsat videnskabeligt Arbejde«. Det var hans mening at skrive en fortsættelse af *Realistiske Strømninger*. Heri ville han behandle filantropinismen og nyhumanismen og disse bevægelser indflydelse på dansk pædagogisk tænkning og på den lærde skole i Danmark i det 18. århundrede. Den videre plan omfattede en skildring af de realistiske og humanistiske brydninger i det 19. århundrede, hvor realundervisningen trængte ind i latinskolen og siden skabte en selvstændig skoleform.

Anden del af ansøgninger drejede sig om økonomi. Carlsen havde i årenes løb ofret en del på udgivelsen af sine litterære arbejder. Med undtagelse af *En jydsk Drengs Dagbog*⁵⁰ havde han i alle tilfælde selv måttet bære den økonomiske risiko. En vedlagt opgørelse fra Munksgaards Forlag pr. 25/1 1944 viste, at de bøger, der på det tidspunkt var udkommet på dette forlag, stod ham i kr. 6988,06. Hertil kom så bogen om Theodor Fritsch⁵¹, som forlaget også havde i kommission, men som ikke var medregnet, da Carlsen havde betalt bogtrykkeren direkte. Den havde yderligere kostet kr. 420,00 så den totale sum altså blev kr. 7408,06.

Han nævner så, hvilke tilskud han hidtil havde modtaget. Det drejede sig fra Undervisningsministeriet om 300 kr. i 1934 og 400 kr. i 1936. Fra Den Hjelmsstjerne-Rosenkroneske Stiftelse 400 kr. i 1933 og 200 kr. i 1937 fra Soransk Samfund til *Basedows Entlassung*⁵².

Han sluttede af med at meddele, at arkivar i Rigsarkivet Bjørn Kornerup og pro-

fessor Svend Ranulf havde fremsat udtalelser til nærmere orientering for ministeriet om de litterære arbejders værdi.

I sin anbefaling⁵³ skrev Kornerup, at han gennem en længere årrække havde fulgt Carlsens produktion, hvoraf han i denne sammenhæng især fremhævede Soranske Studier 1-2, Realistiske Strømninger 1-2 og Christian Molbech og Sorø 1-3. Han havde glædet sig over en forsker, der med flid, belæsthed og talent havde opdyrket et her i landet ellers kun lidt bearbejdet forskningsområde. Han henviste så til de anmeldelser⁵⁴, han havde leveret af enkelte af Carlsens arbejder og tillod sig at anbefale, at Carlsen opnåede den ansøgte understøttelse, dels fordi det forekom ham, at Carlsens omfattende med dygtighed og ikke ringe personlige ofre gennemførte forfatterskab fortjente en sådan opmuntring, og dels – og især – fordi han syntes, det var ønskeligt, at Carlsens påbegyndte studier over vigtige sider af den pædagogiske udvikling blev ført videre frem mod dens endelige afslutning.

Ranulf ville i første omgang vente med anbefalingen til forelæsningerne havde været afholdt, da han mente, at han derefter muligvis med større vægt kunne »henvise til mine Fakultetskollegers Syn paa Muligheden og Ønskeligheden af at faa oprettet en Lærestol i Pædagogik engang i Fremtiden«. Carlsen havde sendt Ranulf et udkast til en ansøgning, som denne kommenterede og kritiserede. Specielt ønskede han, at Carlsen skulle »gøre Rede« for den belgiske doktorgrad. Carlsen havde ved flere lejligheder nævnt den, men havde ikke, da han f. eks. søgte et docentur i historie ved universitetet i Århus hverken medsendt en kopi af disputatsen eller omtalt den nærmere⁵⁵.

I anbefalingen⁵⁶ til Undervisningsministeriet skrev Ranulf:

Da det nu i Henhold til den Betænkning, som er afgivet af Udvalget til Drøftelse af den fremtidige Ordning af Uddannelsen i teoretisk Pædagogik og Skolehygiejne for Lærere ved Statens højere Almenskoler, maa forventes, at det vil blive paalagt i hvert Fald Københavns Universitet at iværksætte en Undervisning i Pædagogikkens Historie, synes det paakrævet ogsaa at gøre noget for at opmuntre den videnskabelige Forskning paa dette Omraade her i Landet. Gennem en længere Aarrække har, saa vidt jeg ved, Dr. phil. Olaf Carlsen været den eneste, der har arbejdet videnskabeligt paa dette Felt. Men hans Arbejdsvilkaar har hele Tiden været vanskelige og er i de seneste Aar blevet saa forringede, at han ikke mere har kunnet gennemføre større samlede Opgaver som f. Ex. Udgivelsen af »En jydsk Drengs Dagbog«, der jo netop har skaffet ham en velfortjent Succes.

For om muligt at forebygge den Ulykke, at Dr. Carlsen helt skulde gaa tabt for Videnskaben, har jeg raadet ham til nu at samle sig om Udarbejdelsen af en større Afhandling, der kan skaffe ham en dansk Doktorgrad (idet hans hidtidige Produktion sikkert let maa kunne skaffe ham Tilladelse til at disputere uden Embedsexamen). Men hertil er økonomisk Støtte uden Tvivl nødvendig. Det bedste vilde være, om man kunde skaffe Dr. Carlsen et Universitetsadjunktur. Hans hidtidige Produktion kvalificerer ham fuldt ud til et saadant, og jeg agter at anbefale ham dertil, næste Gang et Adjunktur skal besættes ved Aarhus Uni-

versitet. I Mellemtiden vilde det være meget ønskeligt, om en Understøttelse fra Ministeriet kunde gøre det muligt for Dr. Carlsen at give Afkald paa nogle af sine Undervisningstimer, saa at han straks kunde faa Tid til og Kræfter tilovers til at paabegynde udarbejdelsen af en Disputats.

Carlsens forelæsninger blev afholdt onsdag den 29. og fredag den 31. marts 1944 – begge dage fra 16-17. Efter afholdelsen kunne Ranulf meddele Carlsen, at han havde haft den glæde at kunne konstatere, at forelæsninger havde gjort et meget fordelagtigt indtryk på alle de kolleger, som havde overværet dem⁵⁷.

Carlsen havde i første omgang valgt et emne for en disputats. Hvilket er ikke klart; men det har krævet arkivstudier i København, fremgår det af brevet:

Kære dr. Carlsen.

Det glæder mig, at De tænker paa Disputatsen. Emnet er vist meget godt, men det er jo lidt vanskeligt med Arkivstudierne i København. Det lader sig vel nok ordne, hvis De først bliver Universitetsadjunkt, men desværre ved vi jo ikke, hvor hurtigt det kan ske. Det bedste vilde maaske derfor have været, om De kunde tage fat paa et Arbejde, der i Nødsfald lader sig gennemføre uden Arkivstudier – selv om jeg ikke er i Tvivl om, at pædagogikhistoriske Arbejder af denne Art gennemgaaende er af ringere videnskabelig Værdi.

De kan naturligvis godt prøve paa at faa Støtte fra Carlsbergfondet til Arkivstudierne, men De kan ikke paa Forhaand være sikker paa, at det vil lykkes. Desværre kan jeg i denne Forbindelse ikke gøre noget for at hjælpe Dem, eftersom jeg – grundet paa mit daarlige Forhold til Carlsbergfondets Direktion – end ikke kan anse det for udelukket, at en Anbefaling fra mig vil virke mod sin Hensigt⁵⁸.

Herefter valgte Carlsen så et nyt emne for disputatsen, og dette forekom Ranulf »under de forhaandenværende Omstændigheder« at være bedre. Og der var tilsyneladende tale om et, der kunne arbejdes med uden voldsomme arkivstudier; for Ranulf fortsatte nemlig: »Senere hen vil De forhaabentlig blive saaledes stillet, at De faar lettere Adgang til Arkivstudier...«. Det var vigtigt, påpegede Ranulf, at arbejdet med udarbejdelsen af disputatsen begyndte snarest muligt:

Vi har jo bl. a. ingen Sikkerhed for, at Prof. Kuhr⁵⁹, der lider af Sukkersyge, lever eller bevarer sin Arbejdsevne, til han er 70. Hvis han falder fra, før De har faaet Deres danske Doktorgrad, kan det betyde, at De for stedse forspilder Deres Chance⁶⁰.

Grunden til, at Victor Kuhr nævnes er, at han var kyndig indenfor det pædagogiske område. Hans disputats fra 1912 var således over et pædagogisk emne – men også det eneste han nogen sinde fik skrevet om pædagogik. Han var desuden lektor i pædagogikkens historie ved pædagogikum fra 1945 til sin død⁶¹.

Carlsen fik positivt svar fra Ministeriet på sin ansøgning om økonomisk støtte. Og det gik fremad med udarbejdelsen af disputatsen. Ranulf foreslog så, at Carlsens

universitetsforelæsninger blev trykt i et tidsskrift, i stedet for selv at betale for trykningen. Ranulf foreslog i første omgang *Vor Ungdom*, men påpegede, at der også var et tidsskrift, der hed *Danske Studier*, hvor der var en mulighed for optagelse af et arbejde med det emne, Carlsen behandlede. Når Ranulf følte trang til at advare Carlsen mod at pådrage sig unødvendige udgifter til trykning, var det fordi Carlsen, når disputatsen var færdigskrevet og antaget, blev nødt til selv at betale dens trykning, og det ville ikke blive billigt. Muligvis kunne trykkeudgifterne helt eller delvis blive betalt af et legat, men det var langt fra sandsynligt, at han ad denne vej kunne få mere end en del af udgifterne dækket⁶².

Vedrørende trykning af artiklerne havde Carlsen åbenbart lyttet til Ranulfs første forslag. Forelæsningerne blev kort tid senere publiceret i *Vor Ungdom*⁶³.

I efteråret skulle Roar Skovmand⁶⁴ forsvare sin disputats om den danske højskole ved Aarhus Universitet. For at gøre Carlsen mere kendt i pædagogiske kredse, foreslog Ranulf ham at opponere *ex auditorio* ved forsvaret, hvis han mente at have noget interessant at sige i den forbindelse. Ja, Ranulf udtrykte direkte, at Carlsen ville »gøre klogt i at komme hertil for at opponere«. Han kunne jo anvende sin efterårsferie til at forberede sin opposition. En vellykket opposition fra hans side ville ikke være uden betydning, når der blev tale om besættelse af et universitetsadjunktur⁶⁵.

Ranulf sendte Carlsen sit eget eksemplar af disputatsen. For at opponere skulle man gøre anmeldelse herom til Universitetets dekan – som var Ranulf⁶⁶.

Carlsen opponerede *ex auditorio* og et uddrag af hans opponentindlæg blev senere trykt i *Den danske Realskole*⁶⁷.

Carlsen havde skrevet en bog om *Peder Hjort*⁶⁸. Tilsyneladende skulle han selv betale for trykningen heraf; men Ranulf påpegede, at hans muligheder for at få et fond til at betale for trykningen ville vokse stærkt, hvis han ventede med udgivelsen, til han havde erhvervet en dansk doktorgrad. Ud gav han bogen nu, ville den sandsynligvis ikke blive mere påagtet end hans tidligere bøger;

men hvis De udgiver den nogenlunde snart efter Deres Disputats, vil alle blive imponeret af, at De saa hurtigt har kunnet faa en ny Bog færdig.

Havde Carlsen penge til rådighed, kunne han anvende dem bedst som middel til at skaffe sig reduceret timetal ved skolen, så han inden længe kunne få en disputats færdig. Og så var Ranulf lidt betænkelig ved, at han tillod sig at give Carlsen råd om, hvad han skulle foretage sig, men påpegede, at det skete ud fra et oprigtigt ønske om at hjælpe ham til den videnskabelige position, som hans arbejde havde gjort ham fortjent til – og i øvrigt behøvede Carlsen jo ikke at tage hensyn til Ranulfs råd, hvis de ikke passede ham⁶⁹.

Carlsen fik imidlertid kort tid efter udgivet bogen om *Peder Hjort*, som han tillige med særtryk af nogle anmeldelser sendte til Ranulf. Denne svarede⁷⁰ med en kommentar til bogens fortrin og mangler. Herudover gentog han sin opfordring til Carlsen om at skrive disputatsen. Hver gang Ranulf så, at Carlsen havde anmeldt en bog, tænkte han med beklagelse på, at nu var der igen gået så og så mange timer tabt for arbejdet med disputatsen.

Ranulf havde fra undervisningsministeriets konsulent i sager vedrørende folkeskolen og seminarierne modtaget en opfordring til at fungere som censor i pædagogik ved Th. Langs seminarium og et andet seminarium i Silkeborg. Da han ikke selv havde kunnet påtage sig dette hverv, havde han henvist til Carlsen; og han ville nu gerne vide, om Carlsen havde modtaget en henvendelse herom⁷¹.

Det blev imidlertid ikke til noget med Carlsen som censor; og han var også noget trist til mode over den fra flere sider manglende påskønnelse af sit arbejde, fremgår det af det følgende fra Ranulf:

De bør ikke drage Slutninger om Deres Arbejdes Værdi ud fra den manglende Paaskønnelse. Der kan være mange andre Ting end selve Arbejdets Kvalitet, der er bestemmende for, hvordan det bliver vurderet af Samtiden og for øvrigt ogsaa af Eftertiden. I Deres tilfælde vil jeg tro, at det var gaaet Dem langt bedre i ydre Henseende, hvis De paa normal Maade var blevet Kandidat eller Magister og derefter Doktor ved Københavns Universitet. De kan muligvis mene, at disse Forhold ikke bør spille saa stor en Rolle, men hverken De eller jeg kan forhindre, at de faktisk gør det. Det er, for saa vidt, muligt endnu at raade Bod herpaa, at jeg har opfordret Dem til at erhverve en dansk Doktorgrad. Som jeg vist før har sagt til Dem, kan det ikke anses for helt sikkert, at dette vil betyde en følelig Forbedring af Deres Stilling. Men det er, saa vidt jeg kan se, det eneste Middel, der kan haabes at hjælpe Dem ud af Ubemærketheden og Miskendelsen.

Jeg kender andre end Dem, som ogsaa føler sig krænket over at være forbigaaet i Biografisk Lexikon. ...Jeg forstaar udmærket de Følelser, som kan fremkaldes ved en saadan Forbigaaelse. Men det sundeste er, at man forbyder sig selv at spekulere videre over Sagen⁷².

Carlsen havde tilsyneladende meddelt Ranulf, at det ikke gik så godt med arbejdet med disputatsen; og den sidste mente, at der var grund til at frygte, at de humanistiske studier i løbet af en generation eller to fuldstændig ville ophøre med at eksistere herhjemme, selv om der var personer, der gerne ville arbejde hermed. Problemet var publikums og de bevilgende myndigheders svigtende interesse herfor.

Lad os ogsaa i Fremtiden slaa os tiltaals med at udrette saa meget eller saa lidt, som Omstændighederne tillader, idet vi hengiver os til det usandsynlige Haab, at den humanistiske Kultur – trods alle Tegn paa det modsatte – har en Fremtid for sig i Danmark⁷³.

Ved Aarhus Universitet blev der i foråret 1946 opslået to stillinger som adjunkter til besættelse den 1. april eller 1. august. Stillingerne var ifølge opslaget »beregnet for unge Videnskabsmænd, som har erhvervet Doktorgraden eller på anden lignende Maade har vist udprægede Anlæg for videnskabeligt Arbejde«. Stillingerne skulle besættes for et tidsrum af tre år med mulighed for en forlængelse på yderligere tre år.

Ranulf sendte stillingsopslaget til Carlsen⁷⁴ og tilføjede, at det ene adjunktur sand-

synligvis ville blive besat med den nuværende indehaver Gustav Albeck, mens det andet skulle nybesættes, da den hidtidige indehaver var blevet lektor i Paris. Ranulf mente, at der ganske sikkert ikke ville melde sig nogen ansøger, hvis videnskabelige kvalifikationer kunne måle sig med Carlsens. Men på den anden side var der den regel, at en universitetsadjunkt ikke måtte være over 40 år. Dette kunne bevirke, at en yngre og mindre kvalificeret ansøger ville blive foretrukket. Men, påpegede han, selv om Carlsen skulle blive universitetsadjunkt og skrive en disputats, var det ikke *sikkert*, at han derefter kunne opnå en fast universitetsansættelse.

Ranulf mente derfor, at Carlsen burde holde døren åben tilbage til skolen (vel sagtens ved at søge orlov) – og at han i hvert fald ikke kunne tabe noget ved at søge adjunktembedet.

Ansøgningsfristen var 16. marts. Carlsen søgte, og en måned efter skrev han et brev⁷⁵ til Ranulf for at høre, hvordan det gik med besættelsen af stillingen. Af hensyn til opsigelsesfristen ved Carlsens skole ville han gerne vide, om afgørelsen kunne foreligge inden udgangen af måneden. Blev denne tidsgrænse overskredet, kunne skolebestyreren nægte at tage hans opsigelse til følge; det var, skrev han, vanskeligt at skaffe en duelig lærer i hans fag – og vanskeligere, jo længere man rykkede hen mod skoleårets slutning. Og skolebestyreren ville meget nødig af med ham.

Få dage senere svarede Ranulf⁷⁶, at Carlsen desværre næppe havde udsigt til at komme i betragtning, idet der blandt de øvrige ansøgere var to, der havde en dansk doktorgrad, og Ranulf kunne »i Fortrolighed« meddele – efter en foreløbig drøftelse i det humanistiske fakultet – at der ikke var stemning for at se bort fra aldersgrænsen. Og ved brev af 15. maj fra Lærerforsamlingen ved universitetet kunne rektor Ad. Stender-Petersen meddele Carlsen, at man ikke kunne tildele ham det søgte adjunktur.

Sidst på året gik det tilsyneladende bedre med Carlsens videnskabelige arbejde. Han havde fået færdiggjort et lille arbejde om Rousseau og Danmark⁷⁷, og i slutningen af 1946 fik han bevilget penge fra Carlsbergfondet⁷⁸.

Efter årsskiftet var Carlsen nået så langt med disputatsen, at han skulle til at tage stilling til, hvor den skulle indleveres til bedømmelse. Ranulf rådede ham til at sende den til Københavns universitet.

...dels fordi Aarhus Universitet vistnok kommer bagefter med Bevilling til Trykning af Disputatser, men især fordi det er i København, De eventuelt kan have en Chance, naar Kuhr trækker sig tilbage. Hvor De end indleverer Disputatsen, vil Kuhr utvivlsomt blive anmodet om at deltage i Bedømmelsen. Han er desværre syg, har Sukkersyge og skal snart opereres for Stær, saa det kan maaske tage nogen Tid, før en Bedømmelse foreligger, men der er da ikke andet at gøre end at vente med Taalmodighed⁷⁹.

Ranulf mindede Carlsen om, at da han ikke havde nogen afsluttende universitetseksamen, skulle han have dispensation for at indlevere en disputats til bedømmelse. Men på grund af hans tidligere produktion mente han, at den ville kunne opnås uden vanskelighed.

Den 3. april 1947 indleverede Carlsen en ansøgning til Københavns universitet,

og ved brev af 21. april 1947 bad Det filosofiske Fakultet ham om at indsende den produktion, som han havde henvist til i (helst) 3 eksemplarer.

Svaret på dispensationsansøgningen lod vente på sig. Fakultetets dekan *Ejnar Thomsen* meddelte Carlsen⁸⁰, at det på grund af overvældende travlhed ikke var lykkedes at få færdigbehandlet hans andragende inden ferien, men at det ville ske på Fakultetets første møde i det nye semester – sandsynligvis i midten af september. Imidlertid ville han lidt uregelret og rent privat meddele, at der kunne forventes en positiv indstilling fra det nedsatte fagkyndige udvalg; og udfra sine erfaringer ville han bedømme denne indstillings mulighed for at blive vedtaget af Fakultetet afgjort gunstigt. Thomsen påpegede, at disse private oplysninger måtte betragtes som uforbindende og desuden som strengt fortrolige; men da Carlsen vel var spændt på afgørelsen, mente han sig moralsk, men ikke formelt berettiget til at orientere ham så vidt om sagens stilling, også af hensyn til Carlsens mulige arbejdsdisposition for ferien.

Først den 15. oktober 1947 fik Carlsen ved brev fra dekanen meddelelse om, at han havde fået dispensation ifølge skrivelse herom fra universitetets rektor af den 11. oktober.

Afhandlingen *Rousseau og Danmark* blev indleveret 16. december 1947⁸¹. Carlsen havde kun indleveret ét eksemplar, og i *Bestemmelser om Doktorafhandlinger* under det filosofiske fakultet af juni 1941 fremgår det af prgrf. 2, at afhandlinger skal indleveres i tre maskinskrevne eksemplarer – en regel, der dog kunne dispenseres fra, hvis mangfoldiggørelsen af tekniske grunde var ugørlig eller ville påføre forfatteren en urimelig stor udgift. En forbliven ved det indleverede ene eksemplar ville i ret høj grad forsinke bedømmelsen⁸². Allerede dagen efter kunne Fakultetet kvittere for modtagelsen af eksemplar nr. to.

Ranulf ville ikke gætte på, hvem der foruden Kuhr ville komme til at bedømme disputatsen. Carlsen havde kun indleveret to eksemplarer, og Kuhr havde dårligt held. Bedømmelsesarbejdet kunne derfor komme til at tage lang tid. I Århus var der en regel om, at bedømmelsesarbejdet kun måtte tage et halvt år. Og selv om en tilsvarende regel gjaldt i København, ville omstændighederne omkring Kuhrs sygdom formodentlig være en tilstrækkelig undskyldning til at anvende længere tid⁸³.

Men Kuhr døde den 10. december 1948 – et for Carlsen meget uheldigt tidspunkt. Der forelå nemlig ikke en bedømmelse af disputatsen fra hans hånd. Det mest sandsynlige var så, at Fakultetet skulle vælge et nyt medlem af bedømmelsesudvalget, og at dette skulle begynde forfra med læsning af manuskriptet.

En anden uheldig Omstændighed er, at Fakultetet nu straks maa arrangere en Fortsættelse af den Undervisning i Pædagogik for cand.mag.'er, som Kuhr var retog. Det havde været Deres Chance, hvis deres Disputats nu var antaget og forsvaret. Selv om det Arrangement, man nu maa træffe m.H.t. Pædagogiken, i og for sig er utilfredsstillende og betragtes som midlertidigt, er der Fare for, at det alligevel faar Lov til at bestaa langt ud i Fremtiden, indtil en eller anden ydre Begivenhed nødvendiggør en Ændring af det.

Kuhrs Arbejdskraft har i de sidste aar været reduceret af Sygdom, men han

var paa den anden Side det mest sagkyndige af Fakultetets Medlemmer, saa der kan næppe rettes Bebrejdelser hverken mod ham eller mod Fakultetet i Anledning af den langsomme Behandling af Deres Disputats. Forudsat at De afholder Dem derfra, kan det formodentlig ikke skade, at De retter en Forespørgsel til Dekanen om, hvorvidt de i Anledning af Kuhrs Død maa regne med en betydelig Forsinkelse.

Det glæder mig, at De har gode Forbindelser i Udlandet. Men den nødvendige Baggrund for en rigtig Udnyttelse af dem vilde unægtelig være en Universitetsstilling. Videnskabskommissionen har jo, saa vidt jeg husker, anbefalet Oprettelse af et Professorat i Pædagogik. Maaske man trods alt har lov at haabe, at der virkelig sker noget i denne Retning, naar Fakultetet engang faar Deres Disputats færdigbehandlet⁸⁴.

Fakultetet valgte på sit møde den 14. februar 1949 professor *Frithiof Brandt*⁸⁵ i stedet for Kuhr i bedømmelsesudvalget. De øvrige medlemmer var *Paul V. Rubow*⁸⁶ og *Ejnar Thomsen*^{87,88}.

I foråret 1950 var der gået næsten 2½ år siden Carlsen indleverede sit manuskript til bedømmelse, og der var ingen afgørelse truffet. Bedømmelsesudvalgets nye medlem havde haft mere end et år til at læse manuskriptet. Carlsen havde nok luftet den idé overfor Ranulf, at han kunne trække disputatsen tilbage og indlevere den til bedømmelse i Århus. I hvert fald frarådede han Carlsen at gøre dette. Hvis han gjorde det, forestillede Ranulf sig, at Carlsen derved ville miste den chance, der muligvis var for at opnå en lærestol i pædagogik i København. I Århus ville der ikke i overskuelig tid overhovedet findes nogen sådan chance, fordi cand.mag.'ernes uddannelse i pædagogik indtil videre stadig kun fandt sted i København⁸⁹.

I slutningen af 1950 rykkede Carlsen Fakultetet for en udtalelse. Dekanen *Johannes Brøndsted*, beklagede, at sagen havde trukket alt for længe ud på grund af sygdom, og at der »i nær fremtid« ville tilgå Carlsen en officiel udtalelse fra Fakultetet⁹⁰.

Der gik så adskillige måneder, hvor Carlsen ingenting hørte; og han havde atter overfor Ranulf luftet muligheden af at trække disputatsen tilbage. Ranulf skulle ca. 3 uger senere til møde i København, hvor han ville træffe professorerne Brandt og *Jørgensen*⁹¹, og han ville da benytte lejligheden til at forhøre sig om, hvordan sagen lå. Han skrev tillige, at der nu i Århus såvel som i København var tilskud til trykning af disputater, men at han syntes, at Carlsen for sin egen skyld helst skulle undgå den demonstration, det ville være mod Det filosofiske Fakultet, at trække disputatsen tilbage. Ranulf lovede at kontakte Carlsen, når han vendte tilbage fra København⁹².

Disputatsen blev ikke antaget til forsvar. Dette meddeltes Carlsen i et brev fra fakultetet af 9. maj 1951:

Idet man hoslagt tilbagesender Deres under den 3. april 1947 til fakultetets bedømmelse indleverede afhandling »Rousseau og Danmark«, skal man meddele Dem, at fakultetet efter vedtagelse i sit møde den 23. april d.å. ikke har fundet afhandlingen egnet til at antages til forsvar for den filosofiske doktorgrad.

P.f.v. Johannes Brøndsted (sign.) h.a. dekanus.

Få dage senere modtog Carlsen et brev fra Ranulf med besked om, at man ikke gav nogen officiel motivering for afvisning af disputatser, men at man undertiden kunne få motiveringen meddelt privat ved henvendelse til medlemmer af bedømmelsesudvalget. Hvis Carlsen var interesseret deri, kunne han jo forsøge sig, når han kom til København igen. Det ville sandsynligvis være lettere at få udvalgets medlemmer til at udtale sig mundtligt end skriftligt. Men nogen pligt til at give oplysninger havde de ikke⁹³.

Det tog altså Københavns universitet næsten 3 1/2 år at behandle disputatsen. Det fik senere professor i historie ved Aarhus Universitet C. O. Bøggild-Andersen (1898-1967) til at skrive til Carlsen:

Jeg forstaar, at de 3 1/2 aars ventetid virker afskrækkende. Noget saadant har vi dog aldrig her drevet det til! Den sidst indleverede historiske disputats in spe blev færdigbehandlet paa 3 maaneder (med positivt resultat)⁹⁴.

Det sidste brev fra Ranulf til Carlsen er dateret 20. februar 1953. Her takkede Ranulf for en tilsendt afhandling om skolen i Danmark⁹⁵. Han håbede, at Carlsen ville få held med en ansøgning til Videnskabsfondet, så bogen om Rousseau og Danmark endelig kunne blive trykt.

Kort tid efter døde Ranulf.

Rousseau og Danmark udkom i 1953. *Statens almindelige Videnskabsfond* bidrog økonomisk til trykning heraf⁹⁶.

Olaf Carlsen og Poul Müller

En anden person, som Olaf Carlsen fik et personligt forhold til, var *Poul Müller* (1894-1971) – og det var først som leder af *Statens pædagogiske Studiesamling*, som var beliggende på Frederiksberg Allé 22, og som Carlsen var en flittig benytter af, og senere som redaktør af en rubrik i tidsskriftet *Vor Ungdom*, som Carlsen kom til at skrive i. Som vi skal se, var det Müller, der bl.a. anbefalede Carlsen som bidragsyder til flere samleværker.

Poul Müller bestod som knap 21-årig lærereksamen fra *Jonstrup Seminarium* og blev to år senere student. Han arbejdede som lærer ved Københavns skolevæsen og studerede tillige en overgang filosofi ved Københavns universitet. Problemer med hørelsen tvang ham imidlertid til at opgive lærergerningen. Han fik derefter ansættelse som inspektør ved *Dansk Skolemuseum*, og i 1936 overtog han ledelsen af det bibliotek, der var knyttet til denne institution, som i 1934 ændrede navn til *Statens pædagogiske Studiesamling*. Müller var fra 1939-52 medredaktør af tidsskriftet *Vor Ungdom*⁹⁷.

I Olaf Carlsens privatarkiv opbevares en lang række breve fra Poul Müller fra perioden 1939-54. Det første er dateret 21. marts 1939. Studiesamlingen takkede for én af Carlsens bøger, som man havde anmodet om et eksemplar af. Müller beklagede, at det gjorde ham ondt, at Carlsen i en lidt bitter fodnote i bogen⁹⁸ skrev, at Studiesamlingen ikke ville købe *Herbarts* breve i fire bind. Man ville gerne yde Carlsen al den hjælp man kunne, så langt samlingens økonomiske evne rakte. Men, skrev Mül-

Poul Müller (1894-1971) var i en årrække leder af Statens pædagogiske Studiesamling. Originalen til dette foto befinder sig på Dansk Skolemuseum. Tak til mag.art. Christian Glenstrup for affotografering heraf.

ler, da der i Kongeriget Danmark kun fandtes én pædagogisk-historisk forsker, nemlig dr. phil. et litt. Olaf Carlsen, da kravene om litteratur vedrørende børnepsykologi og praktisk pædagogik var store, og da Studiesamlingens annuum til anskaffelse af bøger og tidsskrifter samt udsendelse af kataloger kun var på 1800 kr., turde man ikke binde an med de dyre pædagogisk-historiske værker.

Müller måtte give Carlsen ret i, at det stod sørgeligt til i Danmark med interessen for pædagogikkens historie – og i det hele taget med pædagogikken som videnskab. Fra direktør Thorlacius-Ussing havde Studiesamlingen fået en anmodning om at søge at samle materiale til belysning af »Skolevæsenets Standard paa Christian Ditlev Frederik Reventlows Tid og hans Betydning for dette«. En kreds af interesserede havde med Ny Carlsbergfondet i spidsen købt »Pederstrup« for at indrette det til C.D.F. Reventlow-Museum. Et af værelserne skulle indeholde materiale til belysning af Reventlows forhold til skolen. Müller, der ikke var skolehistoriker, havde da foreslået Thorlacius-Ussing, at han (PM) henvendte sig til Carlsen, så denne og Studiesamlingen i forening kunne se, hvad der burde være på Pederstrup vedrørende skolen, samt hvad der kunne skaffes til veje. Thorlacius-Ussing tiltrådte straks tanken, og Müller forhørte sig nu, om Carlsen var interesseret⁹⁹.

Det var han i første omgang tilsyneladende ikke. Men Müller prøvede igen at vinde ham for sagen ved at påstå, at »hvis De ikke er Manden, kan jeg ikke tænke mig nogen anden, og hvis De ikke »hører til de Kredse, hvorfra Manden bør hentes«, findes de Kredse ikke i Danmark«¹⁰⁰. Det ser derefter ud til, at Carlsen havde givet sig¹⁰¹.

Efter Carlsen var flyttet fra Taastrup til Skanderborg, havde han sandsynligvis luftet den tanke, at han ville stoppe sit pædagogikhistoriske forfatterskab. Müller hav-

de dog svært ved at tro, at Carlsens videnskabelige produktion skulle slutte. Müller havde netop været sammen med Højberg-Christensen¹⁰² ved en bestyrelsesmiddag, og de havde talt om, at Julius Nielsen og Carlsen var Danmarks eneste videnskabelige pædagogik-historikere og humanister. Dagen efter havde Højberg-Christensen ringet Müller op for at få Carlsens adresse. Müller havde for længst tænkt at bede Carlsen om at tage sig af pædagogikken i Vor Ungdom. Müller redigerede her en fast rubrik *Meddelelser fra Statens pædagogiske Studiesamling*¹⁰³.

Carlsen sagde ja tak til Müllers forslag om at blive medarbejder på Vor Ungdom¹⁰⁴; og i de følgende år var Carlsen en flittig bidragyder til tidsskriftet.

Danmark var den 9. april 1940 blevet besat af tyskerne; og i den forbindelse meddelte Müller Carlsen, hvordan han mente, at forholdet tid vore sydlige naboer skulle være i tidsskriftet:

Jeg ved ikke, hvorledes De ser paa Forholdene dernede. Personlig forstaar og respekterer jeg adskilligt af, hvad der sker; andet forstaar jeg ikke, selv om jeg er klar over, at der er meget, vi ikke med Rette kan fælde Dom over, fordi vi ikke har gennemlevet 1918-1933, som Tyskerne har. – Hvis nu De, hvad jeg i øvrigt ikke tror, skulde være stærkt polemisk vendt mod nyere tyske Strømninger, vil De nok holde det polemiske udenfor »Meddelelser fra Statens pædagogiske Studiesamling«. Studiesamlingen er neutralt orienterende og ikke polemiserende.

De maa tilgive mig, at jeg skriver dette. Jeg er ganske sikker paa, at De forstaar mig. Hos os skal enhver have Lov til at læse baade Fritz Karsen¹⁰⁵ og Baldur v. Schirach¹⁰⁶. Studiesamlingen tager ikke Stilling, men observerer og refererer¹⁰⁷.

Olaf Carlsens disputats fra 1931 var aldrig blev udgivet i trykt tilstand. Men da Carlsen smykkede sig med dokortitlen, var det vel naturligt, at Studiesamlingen modtog henvendelser om titlen herpå, samt om den havde været publiceret. Det havde én af Studiesamlingens klienter netop gjort i efteråret 1943 efter forgæves at have eftersøgt den i Det kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket. Müller havde nu lovet at klare sagen og forhørte sig derfor, om Carlsen skulle være i besiddelse af et eksemplar. I bekræftende fald ville Studiesamlingen, »der jo samler paa Carlseniana« meget gerne have et¹⁰⁸.

Carlsen gav skriftligt Müller nogle oplysninger om disputatsen¹⁰⁹ – hvilke ved vi ikke, men Studiesamlingen har næppe modtaget en kopi; i hvert fald har det ikke været muligt for mig at se, at der her eller på noget andet dansk bibliotek skulle have været en sådan. Men Carlsen kan naturligvis have oplyst titlen på disputatsen.

I slutningen af marts 1944 afholdt Carlsen sine to forelæsninger ved universitetet i Århus. Forelæsningerne kom i stand via Svend Ranulf, men det viser sig, at også Müller havde en finger med i spillet. Ranulf var Müllers studiekammerat fra hans filosofiske år ved Københavns universitet, og han havde opsøgt Müller nogle måneder tidligere, da han skulle til et møde i København om pædagogikum. Kuhr skulle lede kurset, og Århus ville være med. Müller gik stærkt gik ind for Carlsen. Ranulf

kendte som nævnt til Carlsen fra kronikkerne og blev af Müller forsynet med, hvad han havde af Carlsens produktion – også af »Meddelelser«. Det var i den forbindelse, at Müller skrev til Carlsen om disputatsen. Müller måtte ikke skrive grunden, idet sagen dengang svævede, hvad den stadig gjorde. Og der var vanskeligheder med at få pædagogikum – også i Århus¹¹⁰.

Kort tid efter at Carlsen havde afholdt sine forelæsninger ved universitetet i Århus, udtrykte Müller, at han håbede, at det nu ville resultere i noget – f.eks. pædagogikum i Århus »med Dem som Docent el. lign.«¹¹¹.

I maj måned 1944 var Carlsen åbenbart gået i gang med at skrive disputatsen, men han havde tilsyneladende ikke oplyst emnet overfor Müller. Sidstnævnte ville gerne kende disputatsens titel, så han måske kunne falde over noget af interesse¹¹².

B. Rud. Hall, der var lektor i Stockholm og havde stiftet *Föreningen för svensk undervisningshistoria* (som havde udsendt 71 bind af *Årsböcker i svensk undervisningshistoria*), fyldte 70 år den 14/11 1946. I den forbindelse var Müller blevet spurgt, om han kunne skaffe bidrag fra Danmark til et festskrift. Müller havde ud over til Carlsen henvendt sig til Bjørn Kornerup¹¹³. Carlsen skrev hertil et bidrag om Rousseau-studiet i Danmark¹¹⁴ og var eneste danske bidragyder.

Et af Carlsens interesseområder var sammenlignende pædagogikhistorie. I begyndelsen af september¹¹⁵ modtog han et brev fra Müller, med en kommentar til sin plan om et værk om dette område. Müller var enig med Carlsen i, at en af Carlsen foreslået skriftrække ville være en god begyndelse. Müller foreslog i den forbindelse en række personer, som Carlsen kunne henvende sig til. Nogle måneder senere foreslog Müller, at Carlsen i Studiesamlingens meddelelser skulle fremsætte sin plan om komparativ pædagogik¹¹⁶. En mindre artikel netop om sammenlignende pædagogikhistorie fra Carlsens hånd kom i *Vor Ungdom* året efter¹¹⁷.

Müller havde fået to opfordringer fra Tyskland om bidrag til samleværker. Han lod de to opfordringer gå videre til Carlsen¹¹⁸. Få dage senere takkede Carlsen for opfordringerne og meddelte, at han gerne ville være medarbejder ved de to tyske tidsskrifter¹¹⁹.

I forbindelse med oprettelsen af et pædagogisk forskningsinstitut havde Müller Carlsen i tankerne. Müller havde i september 1951 indsendt en række forslag til forskningsopgaver, og flere var faktisk tiltænkt Carlsen¹²⁰.

»Men instituttet blev jo beskåret i folketinget« måtte Müller meddele Carlsen til lige med en oplysning om, at der foreløbig nok ikke ville blive nogen pædagogikhistoriker ved instituttet¹²¹.

Det lykkedes altså lige så lidt Müller som Ranulf at bevirke, at Carlsen blev tilknyttet nogen forskningsinstitution.

Forfatterskabet

Olaf Carlsens forfatterskab tæller mere end 350 bøger, artikler og anmeldelser. I tidsskrifterne *Vor Ungdom* (fra 1926-51) og *Den danske Realskole* (fra 1927-45) anmeldte han bøger med primært historisk og pædagogisk indhold og bidrog også med artikler. Herudover var han en flittig bidragyder til *Soraner-Bladet*. Den første artikel heri er fra 1923 og har titlen *N. D. Rigels' Undervisningsanstalt i Sorø*, den sid-

*Olaf Carlsen fra Skanderborg-perioden.
Billedet er venligst udlånt af fru Grete
Carlsen.*

ste fra 1953 *Da H. C. Andersen ville på Sorø Akademi*. Hertil kommer en række aviskronikker i blandt andet Jyllands-Posten, Aarhus Stiftstidende og Aarhus Amtstidende.

Forfatterskabet kan groft set rubriceres som pædagogikhistorie.

I begyndelsen af 1938 udspandt der sig en lille diskussion i Aarhus Stiftstidende. En læge havde fået den medicinske doktorgrad på en afhandling om pincettens historie. Der blev herefter i bladet en diskussion om, hvorvidt dette emne var af medicinsk eller historisk art. Læge A. Aggebo bemærkede i den forbindelse i bladet¹²²:

Professor Salomonsen sagde engang, at det er Tegn paa begyndende Senilitet at beskæftige sig med sin Kunsts Historie.

Hertil svarede Olaf Carlsen nogle dage senere¹²³:

Indenfor enhver Videnskab maa det være af Betydning, at man kender dens Historie og véd, ad hvilke Veje og under hvilke Kampe den har vundet frem. Det giver baade Faget som Helhed og de enkelte Problemer Perspektiv; det giver en Følelse af Samhørighed med dem, hvis Gerning man fortsætter, og hvis Forskning man gerne vil forsøge at føre videre. Desuden er hver Videnskabs Historie et Blad i den menneskelige Kulturudviklings historie, og kun ved at sætte de mange Blade sammen er det muligt at følge Mennesket i dets bestan-

dige Kamp for at forstaa den mærkelige Verden, der er om os og i os, Naturen og Mennesket, Materien og Aanden og deres Forhold til hinanden.

To emner har især optaget ham: Realismen – han var i en årrække ansat ved realskoler – og litteratur vedrørende Sorø Akademi, hvis skole han havde gået på i 7 år og taget studentereksamen fra.

Realismen har Carlsen behandlet i de to allerede nævnte bøger *Realistiske Strømninger i den højere Skolens Undervisning* fra 1930 og 1931. De to bøger har undertitlerne *Fra Ramus til Basedow* og *Filantropinisterne*. Fra samme år som sidste bind foreligger den aldrig udgivne disputats for doktorgraden *Der Einfluss des älteren Realismus auf das gelehrte Schulwesen in Dänemark*. I 1936 skrev Carlsen nogle små artikler med titlen *Soransk Litteratur af Aargang 1836* i Soraner-Bladet. I den sidste¹²⁴ behandles realismen. Det samme er tilfældet året efter i Den danske Realskole. Her gælder det *Soranerne og Realundervisningsdebatten i 1836*¹²⁵. I 1941 bragte Vor Ungdom artiklen *Realistiske Træk i den danske Latinskoles Undervisning i det 16. og 17. Aarhundrede*¹²⁶. Tre år senere blev Carlsens forelæsninger ved Aarhus Universitet udgivet i Vor Ungdom som *Realistiske Brydninger i dansk Pædagogik i det 18. Aarhundrede*¹²⁷. Endelig udkom der i 1949 fire mindre artikler i Soraner-Bladet med titlen *Fra den videnskabelige Realundervisnings Dage*¹²⁸.

Carlsen var hele sit liv præget af sine år på Sorø Akademis Skole. Ud over de mange små artikler i Soraner-Bladet gav dette sig udslag bl.a. i bøgerne *Soranske Studier I og II* fra 1928 og 1929 samt *Christian Molbech og Sorø I-III* fra 1932-37.

Endelig vil jeg nævne, at der fra Carlsens hånd eksisterer et større maskinskrevet manuskript med titlen *Mellem Pædagoger*, som indeholder en del selvbiografiske oplysninger.

Mange forfattere har i tidens løb benyttet Carlsens arbejder. Vagn Skovgaard-Petersen fremhæver i sin artikel om pædagogikken herhjemme i 1900-tallet hans Rousseau-forskning¹²⁹. Ole Bostrup og jeg selv har især benyttet arbejderne om realismen i den højere skoles undervisning¹³⁰. Thyge Winther-Jensen har interesseret sig for Carlsens arbejder om komparativ pædagogik¹³¹. K. E. Bugge har benyttet arbejderne om pædagogikken og skolen¹³². Grue-Sørensen nævner flere gange Carlsens arbejder i Opdragelsens Historie. Desuden er arbejderne om Sorø Akademi benyttet i bogen *Academia Sorana. Kloster. Akademi. Skole*¹³³. (Men mærkværdigvis leder man forgæves efter Carlsens navn i Svend Ranvigs senere tobindsværk om samme skole¹³⁴).

Carlsens bidrog til *Skola och undervisning i Sverige och andra länder*¹³⁵. Dette værk kom i flere oplag (udgaver) efter Carlsens død. I 2. og 3. oplag bærer afsnittet om skolen og undervisningen i Danmark foruden Carlsens navn *Jesper Floranders*, mens de følgende oplag kun bærer sidstnævntes navn.

Afslutning

Olaf Carlsen arbejdede med den historiske pædagogik herhjemme på et tidspunkt, hvor der ikke var den helt store interesse for at dyrke denne disciplin. Faget var ikke repræsenteret ved de to universiteter; og vi har set, at lederen af Statens pædagogi-

ske Studiesamling Poul Müller engang ironisk skrev til Carlsen, at han var kongerigets eneste pædagogisk-historiske forsker. I et arbejde om Studiesamlingens historie skrev samme Müller mange år senere, at samlingen af pædagogikkens klassikere og pædagogikkens historie ikke blev benyttet efter fortjeneste, da idéhistorie nu engang interesserede mindre end børnepsykologi og aktuel pædagogik¹³⁶.

Carlsen udtrykte ved flere lejligheder skuffelse over, at hans arbejder ikke fandt større udbredelse herhjemme. Det undrede ham således, at bøgerne om de realistiske strømninger ikke interesserede hans kolleger i realskolen. Kun 29 eksemplarer af første bind og 28 af andet røg over boghandlernes diske.

I udlandet satte man pris på hans forskning. Her bidrog han ved flere lejligheder med artikler til samleværker.

Carlsen produktion var meget stor. Det kan undre en nutidig lærer, at han foruden sit lærerembede med mange timers ugentlig undervisning i Taastrup og især i Skanderborg kunne afse den tid, som et så stort forfatterskab kræver.

Jeg er enig med Nordenbo i hans betragtning om, at det vil være en rimelig opgave at behandle hans pædagogiske arbejder. Det håber jeg at få mulighed for ved en senere lejlighed.

Takord

Forfatteren ønsker at takke fru Grete Carlsen for tilladelse til at benytte hendes mands privatarkiv samt cand.jur. Ebbe Carlsen, seniorrådgiver Hans Jørgen Hinrup, Håndskriftsamlingen ved Statsbiblioteket i Århus, chefbibliotekar Raphaël De Smedt, Bruxelles, studiendirektor Martin Reimann, Berlin, lektor Bent Schiermer Andersen, Slagelse, docent, dr.philos. Thyge Winther-Jensen, København universitet, Palle Lykke, Universitetshistorisk Udvalg ved Aarhus Universitet, professor, dr.pæd. Vagn Skovgaard-Petersen, personalet på Rigsarkivet og Slagelse Centralbibliotek samt Lena Kristensen, biblioteket på Sorø Akademis Skole for hjælp med informationer, der er benyttet i dette essay.

Litteratur

- Bjørnvig, T. (1979): Studentertid 1938-44. I: G. Albeck: Student i Århus.
- Bostrup, O. (1967): Mester Halvard. En studie i fysikundervisningens historie. I: Fysisk Tidsskrift p. 122-144.
- Bostrup, O. (1971): Georg Detharding. En studie i fysikundervisningens historie. I: Fysisk Tidsskrift p. 11-26.
- Bugge, K. E. (1965): Skolen for livet. Studier over N. F. S. Grundtvigs pædagogiske tanker.
- Bugge, K. E. (1995): Lyksalighed som pædagogisk mål p. 17-25. I: M. Ronnefeldt og J. E. Olesen: Stort og småt om små og store. Festskrift til Hans Vejleskov 23. november 1995.
- Carlsen, O. (1923): N. D. Rigels' Undervisningsanstalt i Sorø. I: Soraner-Bladet 7 p. 97-99.
- Carlsen, O. (1928): Soranske Studier I.
- Carlsen, O. (1929): Soranske Studier II.
- Carlsen, O. (1930): Realistiske Strømninger i den højere Skoles Undervisning I.
- Carlsen, O. (1931): Der Einfluss des älteren Realismus auf das gelehrte Schulwesen in Dänemark (manus.).
- Carlsen, O. (1931): Realistiske Strømninger i den højere Skoles Undervisning II.
- Carlsen, O. (1932): Christian Molbech og Sorø I.
- Carlsen, O. (1933): Christian Molbech og Sorø II.
- Carlsen, O. (1936): Soransk Litteratur af Aargang 1836. I: Soraner-Bladet 21 p. 78f, 84f og 92-94.

- Carlsen, O. (1937a): Christian Molbech og Sorø III.
- Carlsen, O. (1937b): Über J. B. Basedows Entlassung von der Ritterakademie zu Sorø.
- Carlsen, O. (1937c): Soranerne og Realundervisningsdebatten. I: Den danske realskole **39** p. 23-28.
- Carlsen, O. (1939): Theodor Fritzsche. Et pædagogiskhistorisk Forfatterskab.
- Carlsen, O. (1941): Realistiske Træk i den danske Latinskoles Undervisning i det 16. og 17. Aarhundrede. I: Vor Ungdom **63** p. 105-128.
- Carlsen, O. (1943): En jydsk Drengs Dagbog. Severin Weiersøes Optegnelser fra Dreng- og Ungdomsaarene.
- Carlsen, O. (1944): Realistiske og humanistiske Brydninger i dansk Pædagogik i det 18. Aarhundrede. Forelæsninger holdt ved Aarhus universitet Foraarssemestret 1944. I: Vor Ungdom **66** p. 49-63 og 97-111.
- Carlsen, O. (1945a): Realskole og Højskole. – Udsnit af Oppositionsindlæg ved Roar Skovmands Forsvar af sin Disputats »Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892«. I: Den danske Realskole **47** p. 15-17.
- Carlsen, O. (1945b): Aus Peder Hjorts Jugend. Die Entwicklung eines dänischen Humanisten während der Jahre des Reifens.
- Carlsen, O. (1946): Et Kapitel af Rousseaustudiet i Danmark. I: Festskrift, tillägnad B. Rud. Hall den 14. november p. 102-117. Nässjö/Sverige.
- Carlsen, O. (1949): Fra den videnskabelige Realundervisnings Dage. I: Soraner-Bladet **34** p. 25-27, 33-345, 41f og 51-53.
- Carlsen, O. (1952a): Et Blad af min Forfattervirksomhed. I: Skanderborg private Realskoles Aarskrift p. 10-12.
- Carlsen, O. (1952b): Skola och undervisning i Danmark. P. 73-105. I: Skola och undervisning i Sverige och andra länder. En jävnförend översigt. Udgiven af C. E. Sjöstedt och W. Sjöstrand. Sth.
- Carlsen, O. (1953): Da H. C. Andersen ville på Sorø Akademi. I: Soraner-Bladet **38** p. 6-8 og 11-13.
- Carlsen, O. (1953): Rousseau og Danmark. Et pædagogisk og lærdomshistorisk Længdesnit til Belysning af Rousseaus Indflydelse paa dansk Pædagogik til o. 1800.
- Carlsen, O. (1955): Pestalozzi og Danmark I. Pestalozzi og Frederik Münster.
- Carlsen, O. (1956): Pestalozzi og Danmark II. Heinrich Pestalozzi og Jens Baggesen. Første Halvbind.
- Carlsen, O. (1957): Pestalozzi og Danmark II. Heinrich Pestalozzi og Jens Baggesen. Andet Halvbind.
- Dansk Forsikringsstat (1954/55)
- Fatum, P. (1967): Den pædagogiske tænknings historie 1.
- Fatum, P. (1970): Den pædagogiske tænknings historie 2.
- Frisch, H. (1941): Athenernes Statsforfatning.
- Grinder-Hansen, K. (2001): Dansk Skolemuseum 1887-1934 – materialesamling og museum. P. 45-61 I: I. Schultz Hansen og E. Nørr (red.): Institut. Selskab. Museum. Skolehistorisk hilsen til Vagn Skovgaard-Petersen.
- Grue-Sørensen, K. (1973-74): Opdragelsens Historie I-III.
- Hellner, R. (1971a): Dødsfald. I: Bogens Verden **53** p. 531.
- Hellner, R. (1971b): En pædagogisk foregangsmand. I: Folkeskolen **88** p. 1825.
- Hørby, K. (1962): Skolen og akademiet gennem 400 år. I: Akademia Sorana. Kloster. Akademi. Skole.
- Johansen, J. (1956): Ved Olaf Carlsens begravelse. I: Soraner-Bladet p. 47f.
- Johansen, J. (2000): Dr. Olaf Carlsen in memoriam. En elev mindes sin gamle lærer. I: Soraner-Bladet p. 110.
- Jørgensen, C. E. og V. G. Konradson: (1990): Series Rectorum. 2. udg. ved A. Herskind.
- Koefoed Nielsen, K. et al. (red.) (1984): Skanderborg Realskole gennem 100 år 1884-1984.
- Larsen, N. A. og E. H. C. Mikkelsen (red.) (1934): Dansk Skole-Stat bd. IV.
- Lauridsen, F. H. (1990): -og mit! Lidt om Århus i efteråret 1941, eller - byen erobret. I: B. Beck og B. Kjær: Dit Århus. Festskrift til Gunnar Rasmussen den 15. februar 1990.
- Müller, P. (1962): Statens pædagogiske Studiesamling 1887 – 1. marts – 1962. P. 49-71 I: Dansk pædagogisk Tidsskrift **10**.
- Nordenbo, S. E. (1980): Pædagogik. P. 227-308. I: P. J. Jensen: Københavns Universitet 1479-1979. Bind X. Det filosofiske Fakultet. 3. del.
- Nordenbo, S. E. (1984): Bidrag til den danske pædagogiks historie.
- Oldam, J. (ca. 1987): Den tragiske Svend Ranulf (manus.).
- Oldam, J. (1992): Omkring Teologi i Århus ... Med særligt henblik på professor, dr.phil. Svend Ranulf (1894-1953) (manus.).
- Pedersen, M. (1970): Soraner-Biografier 1901-66.
- Ranvig, S. (1986): Sorøkrøniken 1 + 2.
- Riis Larsen, B. (1991): Naturvidenskab og dannelse. Studier i fysik- og kemiundervisningens historie i den højere skole indtil midten af 1800-tallet.

- Riis Larsen, B. (2000): Pædagogikhistorikeren Olaf Carlsen. I: Soraner-Bladet 85 p. 28-30.
- Ross, A. (1929): Theorie der Rechtsquellen.
- Ross, A. (1934): Virkelighed og Gyldighed i Retslæren.
- Raaschou-Nielsen, H. (1923): Efterretninger om Sorø Akademis Skole for Skoleaaret 1922-23.
- Samlet Indholdsfortegnelse over Soraner-Bladets 25 første Aargange (1942).
- Sandersen, J. S. (1941): Soranere i Tidsrummet 1900-1940.
- Schjærff, P. (1956): Dr.phil. Olaf Carlsen død. I: Soraner-Bladet p. 36.
- Sjöstedt, C. E. og W. Sjöstrand (1952) (red.): Skola och undervisning i Sverige och andra länder.
- Skovgaard-Petersen, E. (1921): Rungsted Statsskole 1920-21.
- Skovgaard-Petersen, V. (1988): Roar Skovmand (1908-1987). I: Uddannelseshistorie 22 p. 9-18.
- Skovgaard-Petersen, V. (1999): Barnets århundrede – i kikkert og spejl. I: Børge Riis Larsen og Vagn Skovgaard-Petersen (red.): Uddannelseshistorie 33 p. 23-36.
- Skovmand, R. (1944): Folkehøjskolen i Danmark 1841-1892.
- Soraner-Bladet. Samlet Indholdsfortegnelse over 26.-50. Årgang. 1941-1965. (1967).
- Taastrup Realskole 1905- 22. august – 1980. (1980)
- Thiele, G. (1938): Geschichte der preussischen Lehrerseminare.
- Thiele, G. (1957): Zum Gedächtnis an Olaf Carlsen. P. 40-43 I: Dansk pædagogisk Tidsskrift 5.
- Winther-Jensen, T. (1993): Den komparative pædagogiks udvikling i Danmark sammenholdt med udviklingen internationalt. p. 51-79 I: T. Harbo og T. Winther-Jensen (red.): Vi og de andre. Komparative – internationale – flerkulturelle studier i Norden. Oslo.
- World of Learning, The 1996. London (1995).

Noter

1. Nordenbo (1980) p. 227-308. Nordenbos afsnit om pædagogik udkom 4 år senere som en del af bogen Bidrag til den danske pædagogiks historie (Nordenbo (1984)).
2. Pedersen (1970) p. 2:72 og Sandersen (1941) p. 181.
3. I 1941 udkom en samlet indholdsfortegnelse over Soraner-Bladets 25 første årgange (1916-40) og i 1967 en indholdsfortegnelse over de næste 25 årgange. Begge steder findes en fortegnelse over henvisninger til gamle soranere. Her findes en del henvisninger til oplysninger om Carlsen.
4. Larsen og Mikkelsen (1934) p. 394.
5. Dansk Forsikringsstat (1954/55) p. 36. (Jeg er glad for, at Ebbe Carlsen har gjort mig opmærksom herpå i brev af 28. marts 2000).
6. Carlsen (1952a) p. 10-12.
7. 10. juni 1949.
8. 23. december 1952.
9. Sjöstedt og Sjöstrand (1952).
10. Schjærff (1956) p. 36.
11. Johansen (1956) p. 47 f.
12. Thiele (1957) p. 40-43. Om Gunnar Thiele har fru Grete Carlsen ved brev af 22/2 2000 skrevet til mig: »Dr. Thiele var nok den, der i sin tid interesserede sig mest for min mands arbejde. De stod hinanden ret nær. Og Dr. Thiele var mig også behjælpelig med den tyske korrektur da jeg efter min mands død arbejdede med udgivelsen af den sidste Pestalozzibog«. Gunnar Thiele har skrevet »Geschichte der preussischen Lehrerseminare« (1938). Jeg er Martin Reimann taknemmelig for den sidste oplysning.
13. Jeg har den 22/1 2001 kontaktet Nordenbo telefonisk for at få oplyst, hvad der lå i bemærkningen om »visse politiske forhold«. Nordenbo oplyste mig om, at oplysningen stammer fra Grue-Sørensen, som mente, at Carlsen var lidt for meget interesseret i Tyskland i besættelsestiden – men tilsyneladende ikke, at der kunne stilles spørgsmålstegn ved hans nationale sindelag.
14. Grue-Sørensens brev findes i Carlsens privatarkiv. Brevet er dateret den. 12. oktober 1955 og G.-S. skrev bl. a. »For Deres venlige lykønskning sender jeg Dem min hjerteligste tak. Den har glædet mig så meget desto mere, som den kommer fra en, der har bidraget til, at den teoretiske pædagogik ikke er sunket helt hen i glemsel her i landet, men som her holdt ilden vedlige«. Og: »En yderligere grund har jeg til at takke Dem for Deres lykønskning, nemlig at De selv kunde have været liebhaver til stillingen, hvis den f. eks. var blevet opslået. Ikke mindst af den grund har Deres venlige brev glædet mig.«
15. Fatum (1967) og (1970).
16. Fatum (1970) p. 244-287.
17. Riis Larsen (2000) p. 28-30.
18. Johansen (2000) p. 100.

19. Oplysninger om skolen er fra årsskrifterne 1911-18.
20. Personlig meddelelse fra Ebbe Carlsen af 28. februar 2000.
21. M. Pedersen (1970) p. 2:72-2:76 og Sandersen (1941) p. 181.
22. Under rektor E. Skovgaard-Petersens orlov til en rekreationsrejse til udlandet læstes hans timer »med Ministeriets Samtykke af stud.mag. O. Carlsen« 1 måned fra den 20. september i skoleåret 1920-21. Der var tale om 12 timer/uge i historie i gymnasie- og realafdelingen. Skovgaard-Petersen (1921) p. 15f.
23. i fagene latin, engelsk og historie i mellemskolen fra 1. oktober til juleferien 1922. Jfr. Raaschou-Nielsen (1923) p. 42f.
24. Denne skole var oprettet i 1905 og havde i de første år »meget vanskeligt ved at sikre en stabil lærerstab« på grund af usikre ansættelsesforhold, lave lønninger og dårlige pensioneringsordninger ved de private skoler. Senere blev forholdene bedre, og et jubilæumsskrift nævner, at der i perioden 1923-39 kun var ét lærerskifte ved skolen. Taastrup Realskole 1905-1980 p. 10. Det skal dog bemærkes, at Carlsen i sin periode her ikke havde fuldt timetal (jfr. Brev til Svend Ranulf af 30/10 1943). I et brev til Carlsen fra Poul Schærff af 6/8 1939 læser vi bl.a., at »jeg tror, De har gjort rigtigt i at bryde op fra Taastrup, De har i mange Aar ikke været tilfreds med Arbejdet, det har vi godt mærket paa Dem, og det vil sikkert friske op at tage fat under nye Impulser hos en Mand, som jeg ved, De sætter Pris paa.« Breve til Carlsen, som er benyttet i dette essay, opbevares i Olaf Carlsens privatarkiv.
25. Denne skole var grundlagt i 1884. Bestyreren i perioden 1933-62 Jacob Haubek (1893-1978) havde været lærer ved Taastrup Realskole i årene 1915-33 og har altså kendt Carlsen herfra. Jfr. Koefoed Nielsen et al. (red.) (1984) p. 29.
26. Pedersen (1970) p. 2:72.
27. Brev fra Olaf Carlsen til Svend Ranulf af 13/10 1943. (Se afsnittet om Olaf Carlsen og Svend Ranulf).
28. Personlig meddelelse fra Ebbe Carlsen af 28. februar 2000.
29. Jfr. Nordenbo (1984) p. 86 og soranerbiografierne.
30. Det ser vi f.eks. Soraner-Biografier (Pedersen (1970) p. 2:72) og på flere af de kronikker, Carlsen skrev. I hans privatarkiv opbevares sammen med brevene fra Raaschou-Nielsen et stykke trykt brev-papir med »Olaf Carlsen, Dr.phil.«. Den forkortede dokortitel læser vi endvidere på hans gravsten på kirkegården i tilknytning til Sorø Kirke.
31. Jfr. The World of Learning 1996. London (1995).
32. Brev af 23. november 1999 fra chef de département Raphaël De Smedt.
33. Årstallet fremgår af bibliotekets *renseignements bibliographiques*, det er ikke trykt i selve kataloget.
34. Svend Ranulf blev mag. art. i filosofi i 1922 og dr.phil. to år senere. Den »pædagogik«, som Ranulf selv praktiserede ved sin filosofikumundervisning ved Aarhus Universitet, er omtalt af Lauridsen (1990) p. 41 og Bjørnvig (1979) p. 66ff. Desuden eksisterer der et (sandsynligvis) upubliceret maskinskrevet manuskript på 10 sider af cand.jur. & oecon. John Oldam: *Den tragiske Svend Ranulf* (ca. 1987) samt: Teologi i Århus ... Med særligt henblik på professor, dr.phil. Svend Ranulf (1894-1953) af samme forfatter (1992). Disse opbevares på Aarhus Universitet af *Universitetshistorisk Udvalg*. Herudover har dette udvalg bandede – men ikke nedskrevne – erindringsinterviews med et antal studerende, som i årene 1940-50 har oplevet Ranulf og berettet om de ofte farceagtige undervisningstimer. (Jeg er Palle Lykke taknemmelig for disse oplysninger om S. R. – private meddelelser af 9. og 12. marts 1998 samt 19. december 2001).
35. En kronik i dette blad hed »Strejftog«.
36. I en oversigt over den danske pædagogiks historie, skriver Nordenbo (1984) p. 155, at perioden fra ca. 1913 – ca. 1950 var et »pædagogikvidenskabeligt interregnum«, »Pædagogik som anvendt psykologi«.
37. Carlsen havde tidligere fået afslag på ansøgninger om støtte til sine pædagogikhistoriske arbejder fra Carlsbergfondet. Senere støttede fondet imidlertid flere af hans bøger.
38. Alf Ross (1899-1979) blev cand. jur. i 1922. Afhandlingen *Theorie der Rechtsquellen* fra 1929 blev ikke antaget som juridisk disputats ved Københavns universitet, men skaffede ham graden fil.dr. ved universitetet i Uppsala. I 1934 blev han dr.jur. fra Københavns universitet på afhandlingen *Virkelighed og Gyldighed i Retslæren*.
39. Hartvig Frisch (1893-1950) blev i 1917 cand. mag. i latin og græsk. Fra 1918-41 var han gymnasie-lærer først ved *Aarhus Katedralskole* og senere ved *Metropolitanskolen*. I 1941 skrev han på få måneder disputatsen *Athenernes Statsforfatning* og blev samme år professor i klassisk filologi ved Københavns universitet.
40. Brev fra Ranulf til Carlsen af 24/10 1943.
41. Jeg er seniorrådgiver Hans Jørgen Hinrup fra Håndskriftsamlingen taknemlig for oplysninger om Arkivet for Svend Ranulf.
42. Arkivet for Svend Ranulf HS nr. 921.254. Brev fra Carlsen til Ranulf af 30/10 1943.

43. Brev fra Ranulf til Carlsen af 30/11 1943.
44. Carlsen skrev tre bøger om Christian Molbech og Sorø Akademi – Carlsen (1932), (1933) og (1937a).
45. Ved udgangen af 1943 talte Carlsens publikationsliste 280 arbejder, af hvilke en hel del var anmeldelser og kortere artikler i Soraner-Bladet.
46. I de to bind, som var udkommet, skrev Carlsen, at det var meningen at skrive i alt 3. De skulle tilsammen udgøre den historiske indledning til den store kamp mellem realismen og humanismen, som herhjemme tog sin begyndelse omkring 1830 (bd.1 p. 8). I forordet til bind 2 (p.8) kan vi læse, at det planlagte bind 3 skulle give en samlet vurdering af filantropinismens væsen og betydning i forbindelse med en undersøgelse af den forhold til kantiaismen og nyhumanismen og med en redegørelse for dens indflydelse på den lærde skoles mænd og på skoleformerne i forskellige tyske lande.
47. Brev fra Ranulf til Carlsen af 16/1 1944.
48. Arkivet for Svend Ranulf, Statsbiblioteket i Århus, HS nr. 921.281. Brev fra Carlsen til Ranulf af 17/1 1944.
49. En kopi findes i Carlsens privatarkiv. Den er dateret den 31/1 1944.
50. Carlsen (1943).
51. Carlsen (1939).
52. Carlsen (1937b).
53. Udtalelsen, som er dateret 31/1 1944, opbevares sammen med Carlsens ansøgning i Carlsens privatarkiv.
54. Historisk Tidsskrift 9.R.VI,475, 10.R.II 457 693-4, Personalhistorisk Tidsskrift 9.R.II, 261-3, 10.R.IV.151-2.
55. Brev fra Ranulf til Carlsen af 6/2 1944.
56. Vedlagt brev fra Ranulf til Carlsen af 14/3 1944.
57. Brev af 5. april 1944.
58. Brev fra Ranulf til Carlsen af 2/5 1944.
59. Victor Kuhr (1882-1948) var fra 1918 professor i filosofi ved Københavns universitet.
60. Brev af fra Ranulf til Carlsen af 16/5 maj 1944.
61. Nordenbo (1984) p. 75ff.
62. Brev fra Ranulf til Carlsen af 12/7 1944.
63. Carlsen (1944).
64. Roar Skovmand (1908-87) var cand. mag. i historie og dansk fra 1935 og disputerede i 1944 på en afhandling om den danske folkehøjskole. I 1964 blev han kaldet til et professorat i historie – med særligt henblik på Nordens historie – ved Danmarks Lærerhøjskole. Sml. Skovgaard-Petersen (1988) p. 9ff.
65. Brev fra Ranulf til Carlsen af 25/9 1944.
66. Brev fra Ranulf til Carlsen af 9/10 1944.
67. Carlsen (1945a).
68. Carlsen (1945b).
69. Brev fra Ranulf til Carlsen af 9/10 1944.
70. Brev fra Ranulf til Carlsen af 20/2 1945.
71. Brev fra Ranulf til Carlsen af 31/5 1945.
72. Brev fra Ranulf til Carlsen af 6. juni 1945.
73. Brev fra Ranulf til Carlsen af 27/2 1946.
74. Brev fra Ranulf til Carlsen af 8/3 1946.
75. Arkivet for Svend Ranulf HS 921.254. Brev af 17.4 1946.
76. Brev fra Ranulf til Carlsen af 20/4 1946.
77. Carlsen (1946). Sml. Breve fra Ranulf til Carlsen af 25/8 og 7/12 1946.
78. Brev fra Ranulf til Carlsen af 13/12 1946.
79. Brev fra Ranulf til Carlsen af 18/2 1947.
80. Ved brev af 21/6 1947.
81. Jfr. Skrivelse fra Københavns universitet, Det filosofiske Fakultet af 2. januar 1948 Journal nr. 75/47. Originalen befinder sig i Carlsens privatarkiv.
82. Brev fra Fakultetet af 2/1 1948.
83. Brev fra Ranulf til Carlsen af 12/1 1948.
84. Brev fra Ranulf til Carlsen af 27/12 1948.
85. Frithiof Brandt (1892-1968) var professor i filosofi ved Københavns universitet i årene 1922-58.
86. Paul V. Rubow (1896-1972) var professor i litteraturvidenskab ved Københavns universitet.
87. Ejnar Thomsen (1887-1956) var professor i nordisk litteratur ved Københavns universitet i årene 1935-56.
88. Københavns Universitet. Det filosofiske Fakultet. 2. marts 1949. Dette er stilet til Hr. realskolelærer, (belg.) dr.phil. Olaf Carlsen. I de tidligere breve fra fakultetet var (belg.) ikke medtaget.

89. Brev fra Ranulf til Carlsen af 25/4 1950.
90. Brev fra Det filosofiske Fakultet til Carlsen af 16/12 1950.
91. Jørgen Jørgensen (1894-1969) var professor i filosofi ved Københavns universitet i årene 1926-64.
92. Brev fra Ranulf til Carlsen af 8/5 1951.
93. Brev fra Ranulf til Carlsen af 12/5 1951.
94. Brev af 17/8 1954. I et brev af 31/7 1954 havde Bøggild-Andersen foreslået Carlsen, at den første Pestalozzi-bog blev indleveret som disputats, men i brevet fra august, skriver han, at han ikke var klar over, at trykningen heraf var nært forestående, og at værket ikke kunne indleveres til fakultetet i trykt skikkelse.
95. Der må være tale om Carlsen (1952b).
96. Jfr. brev til Carlsen herfra af 7/7 1953.
97. Fatum (1970) p. 274f, Hellner (1971a) 53 p.531 og (1971b) 88 p. 1825. og Grinder-Hansen (2001) p. 60.
98. Carlsen (1939) p. 61.
99. Brev fra Müller til Carlsen af 24/3 1939.
100. Brev fra Müller til Carlsen af 28/3 1939.
101. Brev fra Müller til Carlsen af 30/3 1939.
102. A. C. Højberg-Christensen (1888-1972) var på det tidspunkt undervisningsinspektør for gymnasieskolerne. I perioden 1942-45 var han undervisningsminister.
103. Brev fra Müller til Carlsen af 12/1 1940.
104. Brev fra Müller til Carlsen af 19/1 1940.
105. Fritz Karsen (1885-1951) var en tysk pædagog, som i 1933 emigrerede og blev amerikansk statsborger. Jfr. Brockhaus Enzyklopädie bd. 9, Wiesbaden (1970) p. 792.
106. Baldur v. Schirach (1907-74) var tysk politiker og forfatter med tilknytning til nazismen. Idømt 20 års fængsel ved Nürnbergprocessen i 1946. Jfr. Meyers Enzyklopädisches Lexikon 21 p. 85, Mannheim (1977).
107. Brev fra Müller til Carlsen af 20/8 1940.
108. Brev fra Müller til Carlsen af 14/9 1943.
109. Brev fra Müller til Carlsen af 20/9 1943.
110. Brev fra Müller til Carlsen af 11/12 1943.
111. Brev fra Müller til Carlsen af 2/5 1944.
112. Brev fra Müller til Carlsen af 26/5 1944.
113. Brev fra Müller til Carlsen af 18/6 1946.
114. Carlsen (1946) p. 102-117.
115. Brev fra Müller til Carlsen af 2/9 1948.
116. Brev fra Müller til Carlsen af 2/12 1948.
117. Carlsen (1949).
118. Brev fra Müller til Carlsen af 12/11 1949.
119. Jfr. brev fra Müller til Carlsen af 18/11 1949. Carlsen havde året efter to artikler i tyske værker Carlsen (1950a) p. 15-24 og Carlsen (1950b) p. 114-124 og 272-281. Herudover finder vi også et lille arbejde af ham i et tysk leksikon nogle år senere Carlsen (1952) p. 669-673.
120. Brev fra Müller til Carlsen af 17/12 1953.
121. Brev fra Müller til Carlsen af 24/8 1954.
122. 12. maj 1938.
123. 21. maj 1938.
124. Carlsen (1936) p. 92-94.
125. Carlsen (1937c) p. 23-28.
126. Carlsen (1941) p. 105-128.
127. Carlsen (1944) p. 43-63 og 97-111.
128. Carlsen (1949) p. 25-27, 33-35, 41f og 51-53.
129. Her tænkes vel specielt på Carlsen (1953): Rousseau og Danmark og måske på Carlsen (1946).
130. Bostrup (1967) og (1971) samt Riis Larsen (1991).
131. Winther-Jensen (1993) p. 61ff.
132. Bugge (1965) og (1995).
133. Hørby et al. (1962).
134. Ranvig (1986).
135. Carlsen (1952).
136. Müller (1962) p. 67.

Børge Riis Larsen (f. 1945) er cand.scient. & art. i kemi, fysik og pædagogik samt Ph. D. i pædagogikshistorie. Har siden 1973 været ansat ved Slagelse Gymnasium og HF-kursus. Forfatterskabet omfatter artikler og bøger om naturvidenskabernes undervisningshistorie og pædagogik, bidrag til *Den Store Danske Encyklopædi*, anmeldelser i tidsskriftet *Gymnasieskolen* samt lærebøger til gymnasiet og HF. Er fra 1998 redaktør af *Uddannelseshistorie*.